

Гаяш Оксана Володимирівна,

ORCID ID: 0000-0002-6501-4433

*кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри фізичної терапії, реабілітації,**спеціальної та інклюзивної освіти,**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

MODERN APPROACHES TO THE METHODOLOGY OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE TO CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

У статті розглянуто методику навчання української мови дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах реалізації концепції Нової української школи та оновлення системи спеціальної освіти. Розкрито сутність, структуру та зміст методики навчання як системи педагогічних впливів, спрямованих на формування у школярів з інтелектуальними порушеннями мовленнєвої, комунікативної, пізнавальної та соціальної компетентностей.

Підкреслено, що проблема навчання української мови дітей із порушеннями інтелекту є однією з ключових у сучасній спеціальній педагогіці, оскільки мова виступає не лише засобом спілкування, а й інструментом мислення, пізнання світу та засобом корекційно-розвивального впливу. З огляду на специфіку пізнавальної діяльності таких учнів (обмежений словниковий запас, труднощі звуковимови, порушення граматичного ладу мовлення), традиційні методи вимагають адаптації й доповнення спеціальними педагогічними технологіями.

У статті проаналізовано основні підходи на яких базується сучасна методика навчання української мови дітей з інтелектуальними порушеннями: компетентнісний підхід, комунікативно-діяльнісний, особистісно орієнтований та інтегративний.

Автором окреслено основні принципи навчання української мови дітей з інтелектуальними порушеннями, серед яких: доступність і посильність навчального матеріалу, системність, наочність, корекційна спрямованість, повторюваність, емоційна підтримка та індивідуалізація навчання. Висвітлено провідні методи навчання: словесні, наочні, практичні й ігрові, які забезпечують активну участь дитини в навчальному процесі та стимулюють її мовленнєву активність. Значна увага приділяється застосуванню прийомів навчання, серед яких: робота з опорними схемами й символами, використання мнемотехнічних прийомів, дидактичних і сюжетно-рольових ігор, вправ на розвиток фонематичного слуху, артикуляційної моторики, граматичного структурування висловлювань, моделювання мовних ситуацій. Окремо розглянуто використання інтерактивних та інформаційно-комунікаційних технологій (мультимедійних презентацій, інтерактивних вправ, електронних словників, платформ Wordwall, LearningApps), що сприяють візуалізації навчального матеріалу, підвищують мотивацію до навчання та компенсують когнітивні труднощі учнів.

Зроблено висновок, що сучасна методика навчання української мови дітей з інтелектуальними порушеннями повинна бути гнучкою, варіативною, емоційно насиченою, побудованою на засадах гуманізму, підтримки, поваги до особистості учня та спрямованою на розвиток мовлення як інструмента мислення, комунікації та соціальної адаптації.

Ключові слова: українська мова, діти з інтелектуальними порушеннями, методика навчання, розвиток мовлення, комунікативна компетентність.

The article examines the methodology of teaching the Ukrainian language to children with intellectual disabilities in the context of implementing the concept of the New Ukrainian School and updating the special education system. The essence, structure and content of the teaching methodology as a system of pedagogical influences aimed at the formation of speech, communicative, cognitive and social competencies in schoolchildren with intellectual disabilities are revealed.

It is emphasized that the problem of teaching Ukrainian to children with intellectual disabilities is one of the key ones in modern special pedagogy, since language is not only a means of communication, but also a tool for thinking, cognition of the world, and a means of correctional and developmental influence. Given the specifics of the cognitive activity of such students (limited vocabulary, difficulties with sound pronunciation, violations of the grammatical structure of speech), traditional methods require adaptation and supplementation with special pedagogical technologies.

The article analyzes the main approaches on which the modern methodology of teaching the Ukrainian language to children with intellectual disabilities is based: competency-based approach, communicative-activity approach, personality-oriented approach, and integrative approach.

The author outlines the main principles of teaching the Ukrainian language to children with intellectual disabilities, including: accessibility and feasibility of educational material, systematicity, clarity, correctional focus, repetition, emotional support, and individualization of learning. The leading teaching methods are highlighted: verbal, visual, practical, game and interactive methods that ensure the child's active participation in the learning process and stimulate his speech activity. Considerable attention is paid to the application of teaching techniques, including: working with reference schemes and symbols, using mnemonic techniques, didactic and plot-based role-playing games, exercises for the development of phonemic hearing, articulatory motor skills, grammatical structuring of statements, and modeling of speech situations. Separately, the use of information and communication technologies (multimedia presentations, interactive exercises, electronic dictionaries, Wordwall platforms, LearningApps) that contribute to the visualization of educational material, increase motivation for learning, and compensate for students' cognitive difficulties is considered.

The work emphasizes that the effectiveness of teaching the Ukrainian language to children with intellectual disabilities is ensured by a comprehensive approach that combines educational, correctional and developmental, upbringing, and socializing directions. The use of speech therapy and psychocorrectional exercises in combination with a communicative and activity approach allows achieving positive results in the formation of language competence.

It was concluded that the modern methodology for teaching the Ukrainian language to children with intellectual disabilities should be flexible, variable, emotionally rich, built on the principles of humanism, support, respect for the student's personality, and aimed at developing speech as a tool of thinking, communication, and social adaptation.

Key words: Ukrainian language, children with intellectual disabilities, teaching methodology, speech development, communicative competence.

Постановка актуальності проблеми. Проблема навчання української мови дітей з інтелектуальними порушеннями (далі – ІП) посідає важливе місце у системі спеціальної та інклюзивної освіти. Українська мова для цієї категорії учнів виступає не лише навчальним предметом, а й засобом соціалізації, комунікації та пізнання світу. Однак результати спостережень і досліджень показують, що значна частина дітей із порушеннями інтелекту має стійкі труднощі у засвоєнні мовного матеріалу, недорозвинення граматичної будови мовлення, низький рівень зв'язного мовлення. Ефективність навчання значною мірою залежить від методики, яка повинна враховувати психофізичні особливості учнів, їхні освітні потреби та індивідуальний темп засвоєння матеріалу.

Традиційні методики навчання, орієнтовані переважно на репродуктивне засвоєння знань, не забезпечують належної активності, мотивації та мовленнєвого розвитку цієї категорії учнів. Сучасна педагогічна практика вимагає пошуку інноваційних методів, прийомів і технологій, що ґрунтуються на корекційно-розвивальному, комунікативно-діяльнісному та інтегративному підходах.

У зв'язку з цим постає потреба в удосконаленні методики навчання української мови дітей з ІП шляхом поєднання традиційних і новітніх педагогічних технологій, використання засобів інформаційно-комунікаційного навчання, ігрових та проєктних методів, що сприятимуть розвитку мовлення, пізнавальної активності та соціальної адаптації учнів.

Таким чином, дослідження методики навчання української мови дітей з ІП є своєчасним і важливим напрямом науково-практичних пошуків, оскільки воно спрямоване на реалізацію основних принципів сучасної спеціальної та інклюзивної освіти – гуманізму, доступності, індивідуалізації та рівних можливостей для всіх дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методичні аспекти проблеми навчання української мови дітей з ІП, розвитку їхнього мовлення висвітлено у працях багатьох науковців, методистів, вчителів-практиків. Особливості розвитку мовлення дітей з ІП розглядали Л. Вавіна, С. Геращенко, Н. Кравець, І. Маркус, В. Синьов, Є. Соботович, В. Тарасун; питання удосконалення методики навчання грамоти вивчали О. Гаяш, Є. Кузьмінська, Т. Ульянова. Вчені О. Боряк, Г. Блеч, Є. Данільченко, І. Дмитрієва, Г. Піонтківська, Г. Плешканівська, Н. Тарасенко та інші приділяли увагу питанням розвитку мовлення і комунікативної компетентності учнів з ІП.

Отже, аналіз наукових джерел свідчить, що хоча питання розвитку мовлення та формування комунікативних компетентностей учнів з ІП є предметом численних досліджень, методика навчання української мови цих учнів потребує подальшого осмислення. Актуальним залишається пошук ефективних педагогічних технологій, прийомів і засобів, які забезпечуватимуть результативність навчання, мотивацію учнів і реалізацію їхнього потенціалу в умовах спеціальної та інклюзивної освіти.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та розкритті сучасних підходів до методики навчання української мови дітей з ІІІ.

Виклад основного матеріалу. Сучасна методика навчання української мови дітей з ІІІ перебуває на етапі активного оновлення, що зумовлено реформою системи освіти, впровадженням компетентнісного підходу, принципів інклюзивності та гуманізації навчання. У центрі педагогічного процесу перебуває дитина з її особливими освітніми потребами, а головною метою навчання є формування практичних мовленнєвих умінь, розвиток комунікативної компетентності, пізнавальної активності та соціальної адаптації.

Сучасна методика навчання української мови орієнтується на такі підходи:

1. Компетентнісний підхід – спрямований на формування ключових компетентностей (мовної, соціальної, громадянської, культурної). Передбачає орієнтацію не лише на засвоєння мовних знань, а й на формування здатності застосовувати їх у реальних мовленнєвих ситуаціях.

2. Комунікативно-діяльнісний підхід – навчання через мовленнєву діяльність. Учні засвоюють мовні явища у процесі практичного використання мови: у діалогах, рольових іграх, коротких висловлюваннях, інсценізаціях, колективному обговоренні ситуацій із життя. Для дітей з ІІІ така діяльність є природною формою пізнання й розвитку мислення, оскільки забезпечує активне включення мовлення у процес спілкування та спільної діяльності.

3. Особистісно орієнтований підхід. Сучасна методика ґрунтується на визнанні унікальності кожної дитини, її права на індивідуальний розвиток і самовираження. Кожна дитина з ІІІ має свої особливості, темп навчання, обсяг уваги, рівень пізнавальної активності. Тому важливо: будувати урок на основі індивідуального підходу; враховувати рівень розвитку дитини, її можливості та потреби; добирати зміст і форми роботи відповідно до рівня мовленнєвого розвитку; ставити реальні, досяжні цілі; ділити навчальні завдання на дрібні кроки. Застосовуються індивідуальні картки-завдання, навчальні маршрути, дидактичні ігри з варіативними рівнями складності.

4. Інтегративний підхід. Однією з провідних тенденцій є інтеграція навчання української мови з іншими предметами – читанням, образотворчим мистецтвом, трудовим навчанням, курсом «Я досліджую світ». Інтегровані уроки сприяють закріпленню лексики, розвитку зв'язного мовлення, розумінню навколишньої дійсності.

Завдяки міжпредметним зв'язкам формуються уявлення про світ, розвивається спостережливість, емоційність та мовленнєва гнучкість.

Значне місце в методиці відводиться уроку. Основною особливістю уроку української мови є його корекційно-розвивальна спрямованість, тобто поєднання навчальних, виховних і корекційно-розвивальних завдань. Кожен урок повинен не лише формувати знання, уміння і навички, а й сприяти розвитку когнітивних функцій дітей – уваги, пам'яті, мислення, сприймання, мовлення.

Будь-який урок має сприяти розвитку:

- мовленнєвих процесів (розширення словникового запасу, формування граматично правильного мовлення, розвиток діалогічної та монологічної форм);

- пізнавальних процесів (уваги, пам'яті, логічного мислення, сприймання);

- емоційно-вольової сфери (формування інтересу, працездатності, впевненості у власних силах).

Корекційна спрямованість реалізується через: вправи на розвиток артикуляції, фонематичного слуху, дрібної моторики; використання мнемотехнічних прийомів; включення до занять елементів логопедичних ігор; використання наочного матеріалу, який підтримує розуміння навчального змісту.

Ефективність навчального процесу на уроці української мови забезпечується реалізацією таких спеціальних і методичних принципів:

- наочності – подача матеріалу через картки, моделі, схеми, мультимедіа;

- доступності – використання простих інструкцій, коротких речень, зрозумілих прикладів;

- повторюваності – системне закріплення знань у різних видах діяльності (гра, бесіда, вправа, ситуація, тощо);

- індивідуалізації – добір завдань відповідно до можливостей кожного учня;

- практичної спрямованості – зв'язок навчання з реальним життям (мовні ситуації «У магазині», «У школі», «На прогулянці»);

- комунікативної спрямованості, що передбачає оволодіння дітьми рідною мовою як засобом комунікації (спілкування);

- організації цілеспрямованих спостережень за мовним матеріалом з метою формування в дітей розуміння та усвідомлення явищ мовної дійсності;

- комплексного підходу до розвитку всіх компонентів мовлення передбачає засвоєння мовних

рівнів у їхній тісній взаємодії. Розвиваючи одну зі сторін мовлення, педагог одночасно стимулює розвиток інших, адже всі вони є складовими єдиного процесу – оволодіння мовною системою;

– збагачення мотивації мовленнєвої діяльності на основі поєднання навчання мови з ігровою, практичною та творчою діяльністю.

Зазначені принципи відображають специфіку навчання української мови, водночас доповнюючи та гармонійно поєднуючись із загальнодидактичними принципами навчання [2, с. 26].

Для забезпечення комунікативної та предметних компетентностей необхідно відібрати відповідне змістове наповнення навчального предмета «Українська мова» [2, с. 32]. Зміст уроків української мови адаптується відповідно до інтелектуальних і мовленнєвих можливостей учнів.

Найбільш ефективними є такі напрями: розвиток звукової культури мовлення; уточнення і збагачення словника; формування граматичних уявлень (будова слова, речення); розвиток зв'язного мовлення – складання описів, переказів, коротких висловлювань; формування орфографічних і пунктуаційних навичок на основі практики.

Матеріал має бути конкретним, пов'язаним із життєвим досвідом дітей, поданим у наочній та емоційно привабливій формі.

Для того, щоб сприяти формуванню комунікативної компетентності необхідно створити відповідні педагогічні умови. По-перше, на уроках української мови використовувати відповідний дидактичний матеріал та методично забезпечувати навчальний процес, по-друге, враховувати вікові та розумові особливості школярів з ІІІ, по-третє, у навчанні оптимально поєднувати методи і прийоми роботи.

Урок української мови для дітей з ІІІ поєднує словесні, наочні, практичні та ігрові методи.

Словесні методи (пояснення, бесіда, читання з обговоренням, робота з текстом) – сприяють формуванню розуміння мовних явищ і розвитку зв'язного мовлення.

Наочні методи (демонстрація предметів, малюнків, моделей, відео) – полегшують сприймання матеріалу, підтримують увагу. Важливо використовувати візуальні засоби, такі як піктограми, символи та ілюстрації, щоб зробити матеріал більш доступним.

Практичні методи (мовленнєві вправи, диктанти, робота з картками, складання речень і текстів) – забезпечують засвоєння мовних умінь через активну діяльність.

Ігрові методи. Для дітей з ІІІ гра є провідним видом діяльності, тому методика передбачає активне використання ігрових форм: 1) дидактичні ігри («Добери слово», «Склади речення», «Опиши картинку»); 2) мовленнєві ситуації та рольові ігри («У магазині», «У школі», «На природі»); 3) сюжетно-рольові вправи з елементами театралізації. Ігрова діяльність стимулює мовлення, розвиває уяву, емоційність, соціальну взаємодію і формує позитивне ставлення до навчання.

Особливе місце займають інтерактивні методи. Вони чи не найбільше відповідають вимогам компетентісно орієнтованого навчання, оскільки організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання мовленнєвих ігор, діалогів, мовних квестів, рольових ситуацій, які сприяють формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії. Інтерактивні вправи допомагають дітям з ІІІ швидше засвоювати нові слова, граматичні конструкції, закріплювати орфографічні навички у грі чи тренувальному форматі.

До ефективних інтерактивних методів навчання на уроках української мови належать технології кооперативного навчання (робота в парах, ротаційні трійки, «два–чотири–всі разом», карусель, синтез думок, коло ідей, акваріум) та технології колективно-групової взаємодії (мікрофон, мозковий штурм, метод «навчаючи – вчуся», дерево рішень) й інші подібні форми організації навчальної діяльності.

Дійовими прийомами є мнемотехніка (асоціативні малюнки, кольорові символи), використання опорних схем, метод моделювання мовних ситуацій, артикуляційна та дихальна гімнастика, які сприяють розвитку звукомови, розширенню словникового запасу й формуванню граматично правильного мовлення.

Сучасні умови вимагають активного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процес навчання. Використання інтерактивних платформ (LearningApps, Wordwall, Genially, «Всеосвіта»), електронних словників, відеоуроків дає змогу урізноманітнити навчання, зробити його більш наочним, доступним і цікавим. Застосування мультимедійних презентацій, відеоуроків, аудіозаписів, віртуальних карток допомагає дітям з ІІІ краще сприймати матеріал, адже інформація подається в яскравій, образній формі, з опорою на зорові й слухові аналізатори.

Такі технології сприяють підвищенню емоційної включеності та мотиваційного компонента

навчання, що є надзвичайно важливим для дітей з обмеженими можливостями пізнавальної діяльності.

Складовою частиною інноваційних технологій є нестандартні уроки, які варто активно впроваджувати у навчання української мови. За даними досліджень періодичних видань, наукової літератури та досвіду роботи окремих вчителів спеціальних шкіл, найпоширенішими нестандартними формами організації навчання української мови є: урок-практикум; урок-подорож; урок-програма телепередач; урок-гра; інтегровані уроки; урок-казка; урок-інтерв'ю. О. Боряк зазначає, що ці нестандартні уроки української мови захоплюють уяву школяра, активізують його розумову діяльність, підвищують пізнавальний інтерес і сприяють кращому засвоєнню матеріалу [1, с. 27].

Важливою складовою є створення доброзичливої атмосфери, у якій дитина не боїться помилок і вчиться самокорекції через позитивну підтримку. Діти з ІП потребують емоційного комфорту та відчуття безпеки. Педагог має будувати стосунки з учнями на основі довіри, підтримки, визнання успіхів. Важливо створювати ситуації успіху; уникати перевантаження і нудьги; хвалити навіть за невеликі досягнення; використовувати невербальні способи схвалення (посмішка, аплодисменти, наліпка). Емоційна насиченість уроку підвищує інтерес до навчання, зменшує тривожність і сприяє засвоєнню матеріалу.

Отже, ставлення вчителя до освітнього процесу, його творчість і професіоналізм, його бажання розкрити здібності кожної дитини з ІП – це все і є головний ресурс, без якого неможливо

втілення сучасних підходів до методики навчання української мови таких учнів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дало змогу узагальнити теоретичні та практичні засади методики навчання української мови дітей з ІП. Сучасна методика навчання української мови дітей з ІП має бути гнучкою, варіативною та інноваційною. Її вдосконалення є важливою умовою підвищення якості спеціальної освіти, формування комунікативної компетентності та успішної соціалізації дітей зазначеної категорії.

У цілому, методика навчання української мови дітей з ІП повинна мати корекційно-комунікативну спрямованість, поєднувати навчальні та виховні завдання з розвитком мовлення, мислення, пам'яті, уваги та уяви учнів. Вона має базуватися на принципах наочності, доступності, системності, диференціації, індивідуалізації та практичної значущості засвоєних знань.

Її ефективність забезпечується комплексним поєднанням традиційних і сучасних методів, інтерактивних та ігрових технологій, використанням ІКТ й створенням позитивного емоційного середовища на уроці. Таке поєднання забезпечує всебічний розвиток мовлення, мислення, соціальної активності та сприяє успішній адаптації дітей у суспільстві.

Подальшим напрямом досліджень визначаємо інтеграцію методики навчання української мови з іншими освітніми галузями, зокрема природничою, мистецько-технологічною, соціальною і здоров'язбережувальною, з метою створення цілісного освітнього простору для дітей з інтелектуальними порушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боряк О. В., Білоножко О. М. Інноваційні форми організації навчання української мови в старших класах спеціальної школи. Науковий часопис. Корекційна педагогіка. С. 24–28. URL: <https://enpuir.udu.edu.ua/bitstreams/0d644e08-71e2-4519-8234-61402a9d955b/download>
2. Особливості реалізації компетентнісного підходу в освіті дітей з інтелектуальними порушеннями / навчально-методичний посібник / авт.: О. Чеботарьова, Г. Блеч, І. Бобренко, І. Гладченко, О. Мякушко, С. Трикоз, І. Сухіна, Н. Ярмола. За наук. ред.: О. Чеботарьової, І. Сухіної. К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. 233 с.

© Гаяш О. В.

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Стаття надійшла до редакції 16.10.2025

Стаття прийнята 05.11.2025

Стаття опублікована 01.12.2025